

Взвейтесь, соколы, орлами,
Полно горе горевать.

*Даўняя
салдацкая песня*

ШПАКІ

— Ну, пішыце, — скончыў бацька развітанкі, паціснуў нам з Санькам рукі, як роўні, і, тузануўшы вожкі, крыкнуў на Стрыгунка: — Но-о! Развесіў вушы!

Парожнія калёсы лёгка пакаціліся прэч, узнімаючы густы пыл, а мы засталіся адны на дарозе ў жьце. І тут мне чамусьці ўспомнілася леташняе-пазалеташняе, тое, як бабка аднойчы сказала: «У, ідал, сэрца ў цябе каменнае». А навёў тады бабульку на такое адкрышчэ наш парсючок Дзюнька. Такой скацініны, як ён, не бачыў свет. Худы і цыбаты, замурзаны да самых вушэй пасля бясконцых купанняў у лужыне, ён умеў бегачь так, што і сабака не дакажа. А кемлівы быў, а хітры, такога і сярод нас, хлопцаў, яшчэ трэба пашукаць. Усе дзіркі ў сваім плоце і ў суседскіх ён ведаў назубок. Ад гэтага Дзюнькі мой малодшы брат Гльжжа выў воўкам: не дагнаць жа, сабаку, не пераняць, хоць на ланцугу трымай. І вось гэтай вясной не паспелі мы пасадзіць бульбу, як Дзюнька, прасачыўшы, што ўсе пайшлі абедаць, прабраўся ў гарод і пачаў яе капаць, не чакаючы ўраджаю. Ну і бегатня тады была па нашых пасевах, ну і аблава! Хто з чым, а я з хлудам, насіліся мы за

нахабнікам да сёмага поту. Бабулька праклінала яго на чым свет стаіць: і каб ён здох, і каб апруцянеў, і каб яго пераехала, бо так ён можа загнаць каго хочаш у магілу. А парсюку — хоць бы што, у яго быццам вочы завязаны, ні варотцаў, знарок адчыненых для яго, ні сваіх дзірак у плоце не бачыць, гойсае сабе па градах уподбрыкі ды весела рохкае, задраўшы лыч угару. Дразніцца, халера. Вось і ўцэліў я тады яму хлудам па рэбрах, аж той заекатаў немым голасам. І ўмомант дзе і дзірка знайшлася на вуліцу, толькі плот затрашчаў! Вось тады, крыху аддыхаўшыся пасля бегатні, бабка і сказала: «У, ідал, сэрца ў цябе каменнае. А калі б самога так, соладка было б?»

Ды за што ж мяне? Што гэта — я зглуміў паўрада бульбы сваім лычам, я спаганіў грады? Сем пятніц у яе на тыдні: то — каб ён здох, то — у мяне сэрца каменнае. Я разгневаўся, кінуў-рынуў усё і пайшоў да Санькі гуляць. А Санька мяне супакоіў. Аказваецца, што каменнае сэрца — гэта не так і дрэнна, калі той камень — не проста дзічак, а крэмень. Крэмень — камень асаблівы: у ім жыве агонь. Нездарма ж, калі ўрэжаш па ім зломкам сталёвага рашпіля, дык снопам сыплюцца іскры. А чорны ён таму, што, мабыць, у агні нарадзіўся. У сапраўдных хлопцаў, калі яны — не цюхі-мацюхі, і павінны быць крамянёвыя сэрцы. Так сучышаў Санька, і мне гэта нават спадабалася. Цяпер было зразумела, чаму мы з сябрам такія цвёрдыя. У нашай з ім цвёрдасці не раз маглі пераканацца і Глёкава Каця, і Сонька-Кучараўка, калі мы, вяртаючыся са школы, іншы раз штурхалі іх у крапіву, каб не былі такімі разумніцамі. Мы

маглі па сто гадоў і не глядзець у іхні бок, калі яны адмаўляліся танцаваць з намі «Сербіянку» пад Косцікаву балалайку. І было з-за чаго ім нос задзіраць перад намі, з-за чаго дзьмуцца — з-за аднаго-двух хрушчоў, якіх мы дзеля смеху іншы раз кідалі ім за каўнерыкі кофточак. Хіба толькі з імі мы так жартавалі? Дык іншыя ж не дзьмуліся, а то — цацы!

І вось цяпер, калі бацькаў воз усё болей і болей аддаляецца, калі зніклі нарэшце ў жыгнёвых хвалях выцвілая ад сонца бацькава пілотка, а затым і дуга над стрыгунковай галавой, мне чамусьці зрабілася горка-горка на душы, быццам палыну туды кінулі. Быццам штосьці такое згубіў, без чаго і жыць на свеце нельга. І не знайсці яго больш, і не вярнуць.

Усё... Скончылася...

Як за плечы перакінуў...

І не будзе больш побач са мной бабкі, ніхто не назаве мяне цяпер ідалам і гайдамакам, ніхто больш не скажа, што ў мяне каменнае сэрца; не будзе больш побач і бацькі, з якім усе мы смелыя і разумныя; і брат не будзе чапляцца: то ў яго рагатка парвалася, то яму канёк з дроту зрабі. Не будзе нічога, што раней было: ні старой, драўлянай школы, ні возера з акунямі, ні пагулянак на суседавай прызбе. Словам, пакідаем мы з Санькам сваё дзяцінства — не наеліся ўдосталь хлеба, не навучыліся ў ахвоту, не набегаліся на паплавах, не нагарцаваліся на калгасных конях, не набіраліся на балоце качыных яек, не налавіліся ў былых тарфяных кар'ерах і выгарах шчупянят і карасікаў, не

наласаваліся яблыкамі з суседскіх садоў, не напаводзіліся вечарамі дзяўчат пасля пагулянак дахаты. А не наеўся, як кажа бабка, — не наліжашся. Трэба ісці. Седзячы дома на печы, афіцэрам артылерыі не будзеш.

Наш прыяцель, сын участкавага міліцыянера Юрка Калдоба, які разам з намі бавіў свой водпуск на полі, на лузе і на суседавай прызбе па вечарах, зусім даканаў нас расказамі пра сваё вучылішча, і мы з Санькам без артылерыі цяпер і дыхнуць не можам. Нам нават сняцца розныя там марціры і гаўбіцы. Кожны вечар, кладучыся спаць пасля нішчымнай вячэры, я ўпотаі мару пра артылерыйскі паёк. Юрка кажа, што кормяць іх там добра: хлеба даюць пад завязку, і крупнік заўсёды з мясам. А галоўнае — будзем вучыцца як людзі: і кніжкі табе, і спыткі, толькі чытай і пішы.

Мы ідзём не куды-небудзь проста ў людзі, а лічы, што ў армію, і таму прыбіраць нас асабліва не прыбіралі. Бабка шкадавала, што на мне яшчэ добрыя штаны, усяго раз ці два латанья, мог бы яшчэ і Гльжжа данасіць. Але былі яны ў мяне ўсяго адны, і горшыя выбраць няма з чаго. А іх жа там, відаць, забяруць, як будуць пераапранаць нас у камандзіры. Хто там будзе берагчы гэтыя абноскі. Забяруць і бацькавы салдацкія чаравікі, яшчэ даволітакі трывалыя. Вось іх дык і мне шкада. Я, можа, і не браў бы іх з сабой, ды бацька сам настойваў. Ну, як я буду перад вайсковым начальствам з рэпанымі нагамі?

А пакуль што я перакінуў свае скараходы цераз плячо, Санька — матчыны разбітыя ўшчэнт боты, якія засталася на

раз абуць, і мы пайшлі басанож, не аглядваючыся больш на вёску і дружна насвітваючы марш, які мы нядаўна перанялі ў Юркі: «Артиллеристы, Сталин дал приказ!» Мы ідзем па гарачым дарожным прысаку, ідзем па друзу ўздоўж чыпункі, па няроўнаму гарадскому бруку – няма нам перашкоды. Нагам вольна і лёгка, не тое што ў абутку з чужой, дарослай нагі. А прабіць падэшвы на які-небудзь гарэлы цвік ці калючы дрот мы не баімся, бо яны ў нас цвёрдыя, тоўстыя і трывалыя, як на салдацкіх нямецкіх ботах. Адно што без жалезных шыпоў.

Калі па-людску, то ў горадзе варта было б і абуцца, усё ж такі горад. А прыгледзеліся, дык мы тут і не белыя вароны. На базар вясковыя жанчыны клункі з зелянінай пручь басанож, не кажучы ўжо пра дзяўчат і такіх падшыванцаў, як мы. Нашы з Санькам гарадскія аднагодкі таксама не ў шчыблетах раскашуюць. А калі ўжо хто ў чобаты, а хоць у чаравікі ці ў што іншае абуты, дык той, мабыць, зарабляе кучу грошай ці ўжо занадта вялікі інтэлігент. Словам, і тут можна жыць босаму чалавеку. Тым больш што і сцежкі-дарожкі сцерпныя: варонкі ад бомб і снарадаў даўно пазасыпаны бітай цэглай з руін, даўно прыгтапаны і прыкачаны, з-пад ног прыбраны сляды былых баёў і бамбёжак: завалы, дахавае жалеза, бітае шкло і іншы друз, з-за якога тут яшчэ нядаўна было ні прайсці ні праехаць.

Бяжыцца нам ходка, бяжыцца нам весела, асабліва па вуліцы з артылерыйскай назвай – Батарэйная. Хоць яна такая ж, як і ўсе ўскраінныя вуліцы горада, амаль цалкам

драўляная, з пахіленымі паўразбуранымі платамі, з папялішчамі, што паспелі ўжо густа зарасці палыном, дзядоўнікам і розным іншым бадзьлем, з разбітай пыльнай дарогай, але яна нам, як свая, самая родная вуліца ў горадзе. Што ні кажы, не якая-небудзь там Сялянская ці Палеская, а ўсё ж такі Батарэйная. І назвалі яе так, мабыць, не без прычыны. Магчыма, на ёй кватаравала калі-небудзь нейкая славетая батарэя, ці, можа, з тутэйшых хлопцаў многа служыць у артылерыі, ці з-за таго, што тут недалёка ўжо і да нашага вучылішча, ці проста па ёй часцей, чым па іншых вуліцах горада, любіць прагульвацца наш брат — батарэец. Але колькі мы ні прыглядаліся, колькі ні стралялі вачыма, ніводнага службоўца са свайго роду войск так і не сустрэлі, праехала толькі, грукаючы расхлябанымі бартамі і нарабіўшы смуроду, старая палутарка ды босая дзяўчына перайшла нам дарогу з поўным вядром.

— Эй, рыжая, дай напіцца! — раптам ветліва гэтак папрасіў яе Санька, і я ад нечаканасці аж спыніўся. Во як хлопец асмялеў, не паступіўшы яшчэ ў вучылішча, да гарадскіх дзевак чапляецца. А тая толькі грэбліва зірнула ў наш бок, нос — угору і пачасала сваёй дарогай. Добрая, відаць, фіфа.

А напіцца і сапраўды не шкодзіла б. Сонца ўжо добра прысмаліла — хутка поўдзень. Толькі дзе тут нап'ешся? Гэта табе не вёска, што падышоў да калодзежа, парыпеў журавом і хоць на галаву лі. Каля адзінай на ўсю Батарэйную калонкі стаіць ладная такі чарга з ведрамі, а вада з крана ледзь-ледзь цурчыць тонкай ніткай, і трэба

мець час і цярпенне, каб набраць поўнае вядро. У нас цярпення хапіла б, ды часу ў абрэз. Пераб'ёмся як-небудзь і так.

Мінулі мы вадзяную чаргу — трапілі на хлебную. Гэтая яшчэ мудрэй за тую. Народу тут, што і бог адступіўся б, калі б ён хлеба захацеў. А крыку тут, а гвалту! Асабліва хвалюецца чарга, калі дзверы невялічкага, з аблушленай тынкоўкай цаглянага магазінчыка бяруць штурмам інваліды. Чарга, як мы прыкмецілі з Санькам, паводзіць сябе розна: хто лаецца, хто заступаецца, а інваліды даказваюць, што яны маюць права. На іх баку і міліцыянер, хоць ён нічога не можа зрабіць з чаргой: не вельмі яго слухаюць.

Не лёгка прабіцца ў хлебны магазін, не лягчэй з яго і выбрацца. Вылазяць адтуль усе расхрыстаныя, ускудлачаныя, з абарванымі гузікамі і рукавамі, потныя — ледзь жывыя, але з хлебам. У каго цэлы бохан, у каго яшчэ і луста ў прыдачу.

Па праўдзе сказаць, усё гэта відовішча нас з Санькам не вельмі кранае. Проста цікава крыху — і ўсё. Калі б мы мелі нават вялікія грошы, хлеба нам тут не прададуць. Тут важней за грошы хлебныя карткі. А дзе іх нам з Санькам узяць, калі мы не гарадскія, нідзе тут не працуем і не служым?

А хлеб свежы. З магазіна пахне так, што галава кружыцца. І, відаць, смачны. Хлопец не большы за нас, які толькі што ледзь выбіўся з чаргі на волю, пакамечаны і расхрыстаны, прагна на нашых вачах з'еў усю дабаўку да

бохана. Мы з Санькам пракаўтнулі сліну і пайшлі сваёй дарогай прэч ад спакусы. Нічога — паступім у вучылішча, дык, можа, яшчэ не такі хлеб есці будзем і не па столькі, а, як казаў Юрка, пад самую завязку.

За вуліцай Батарэйнай горад скончыўся. Да вучылішча цяпер рукой падаць. Вунь яны пад рэдкімі соснамі на ўзвышшы, цагляныя будынкi, дзе я калісьці паміраў ад сьпяняку. Тады там быў шпіталь, а цяпер — вучылішча. Дарога знаёмая.

Сеўшы на мурог, мы ў рэшце рэшт абуліся. І не абы табе як, а яшчэ і паплявалі кожны на сваё колькі сліны было, анучкай пацерлі, спадзеючыся на бляск. Толькі многа трэба пляваць на Санькавы боты і на чаравікі майго бацькі, каб яны хоць крыху заблішчалі.

Усю дарогу мы храбрыліся: то бойка насвіствалі свой артылерыйскі марш, то ўслых марылі, як будуць зайздросціць нам хлопцы, калі прыйдзем у вёску на пабыўку ў вайсковай форме, як мы пойдзем у ёй на вячоркі, а тут, перад пафарбаванай у зялёнае будкай з надпісам КПП*, адразу прыціхлі, сталі рахманьмі. Не дайшоўшы да яе крокаў дзесяць, мы спыніліся. Сюды гэта ці не сюды? Пакуль што праз будку прайшоў толькі адзін капітан ды выйшаў старшыня, а такога начальства, як мы, дык штосьці і не відаць. Чаго добрага, каб не патурылі нас адсюль з самага парога ды не паднялі на смех. Вось гэтага мы не любім да смерці. Хоць мы хлопцы і простыя, а свой гонар маем.

* КПП — кантрольна-прапускны пункт.

А яшчэ мы тут стаім у нерашучасці таму, што нас павінен быў сустрэць Юрка і паказаць, як ён абяцаў, усе хады і выходы. Ды вось жа няма ні Юркі, ні яго хадоў – вакол высокая драўляная агароджа ды вось гэта самае КПП перад намі і прыгожыя вароты з артылерыйскімі эмблемамі. Давядзецца самім прабівацца, як простым смяротным, у якіх няма ўплывовых землякоў і заступнікаў.

Але прабівацца было не трэба. На КПП Санька паказаў нашы паперкі-выклікі на экзамены і сказаў як адрэзаў:

– Паступаем на афіцэры.

Атрымалася гэта ў яго так проста, быццам для нас гэта – раз плюнуць, і не важна, што ў нас такі вяскковы, зацоканы выгляд – мы не абы-хто. Сяржант з чырвонай павязкай на рукаве акінуў нас позіркам з макушак да абуўкі і неяк горка ўсміхнуўся:

– Ну-ну, шуруйце, панове афіцэры.

А на развітанне рукой да сваёй пілоткі крануўся. Чэсць аддаў! Санька на ўсе сто перакананы, што гэта ён нам чэсць аддаў. Гэта ж выдумае што-небудзь, дык хоць стой, хоць валіся. Можна падумаць, што сяржанту няма каму чэсці аддаваць, апрача нас. Можа, ён проста муху сагнаў. А Санька на сваім стаіць: чэсць – і годзе. Той сяржант наперад глядзіць: атрымаем званне – можам яго па стойцы «смірна» так паставіць, што – ого! Словам, ніхто на КПП нашага гонару не адкусіў, а ў Санькі яго яшчэ і прыбавілася.

Але як бы там ні было, мы ў вучылішчы. Асабіста ў мяне адчуванне не скажу, каб геройскае. Тут зойдзеш іншы

раз у чужы двор і то, як стрыножаны, не ведаеш, куды ступіць, дзе прытуліцца, — усё не сваё, усё незнаёмае, усё не так, як дома. А гэта ж вайсковае вучылішча! Тут зусім іншае царства: вакол падмецена, прыбрана, дарожка, па якой мы ідзём, абাপал абкладзена пад шнур цэглай, а цэгла яшчэ пабелена і крэйдаі. Ступіць лішні крок страшна, плюнуць няма куды, так чыста. Гэта табе не нашы Падлюбічы і не вуліца Батарэйная. Нават паветра тут не такое: сосны хоць і рэдкія, а свой пах даюць.

А галоўнае — людзі. У цывільным тут рэдка каго і сустрэнеш, усё — вайскоўцы. І ніхто з іх не бяжыць, як у горадзе, на злом галавы, ніхто не ходзіць разявіўшы рот, як мы з Санькам, не ловіць варон. А калі хто ідзе, дык ідзе, адразу відаць, што па справе. Сустрэкаючыся, яны ўскідваюць руку да скроні і цвёрда гэпаюць па зямлі падэшвамі, бяруць пад казырок. І нам з Санькам у вочы кінулася, што той гучней гэпае і вышэй падкідае ногі, у каго меней зорак на пагонах, а ў каго зоркі большыя, той толькі рукой адмахнецца і — будзь здаровы.

І песні, аказваецца, тут у модзе. Дзе вы бачылі, каб людзі гуртам ішлі па вуліцы і на ўсё горла спявалі песню? Хіба што на вяселлі. А тут параўняўся з намі строй такіх, як Юрка, хлопцаў ды як грымне ўжо знаёмы нам марш. І так гэта ў іх гучна і дружна атрымлівалася, што нам з Санькам і самім хацелася заспяваць.

Не, што ні кажыце, а вайсковае вучылішча, ды яшчэ артылерыйскае — зусім іншы свет, не той, у якім мы жылі дагэтуль.

Ходзім мы гэта па новым для сябе свеце, шукаем, у каго спытаць, куды нам трэба, і раптам:

— Эй, шпакі! Ідзіце-тка сюды.

Азірнуліся, каго там клічуць, што тут за шпакі такія ёсць у артылерыстаў, — аказваецца, гэта нас з Санькам клічуць. Мы так заслухаліся песнямі, што не заўважылі на лавачцы пад сасной траіх, як сказала б наша геаграфічка, абарыгенаў. Па ношанай форме, якая добра сядзіць на іх, адразу відаць, што не навічкі. Напэўна, Юркавы аднагодкі. Хаця адзін з іх, мабыць, і жаўтароцік: гімнасцёрка сядзіць лубам, сам дробненькі.

Што зробіш, трэба ісці, каб непрыемнасці якой не было. Усё ж такі не на сваёй вуліцы. А можа, што добрае і скажуць: куды, напрыклад, нам падацца са сваімі выклікамі на экзамены, дзе тут нас павінны прымаць. Мы не кінуліся да іх рыссю, а падышлі нага за нагу, і Санька насцярожана спытаў:

— Ну?

І тут нам здалося, што мы з Санькам зрабілі бог ведае якую непрыстойнасць, скажам, самае малое — без штаноў на вуліцу выйшлі, бо старэйшы з тых траіх з адной лычкай на акаймаваных жоўтай істужкай пагонах аж за галаву ўзяўся.

— Не, вы толькі паглядзіце, таварышы, што робіцца? — з болем у голасе ўсклікнуў ён. — Вы толькі паглядзіце, як яны падыходзяць да камандзіра!

Яго таварышы з дакорам паківалі галавамі, асуджальна пацмокалі языкамі, маўляў, як нам не сорамна, як нам не ай-

я-яй. І каб хто ўсміхнуўся. Здзекуюцца, паразіты. Мы з Санькам не лыкам шыгыя, бачым, што здзекуюцца. Ці даўно самі чэрствай скарынцы былі рады, ці даўно паскідалі такія ж як і на нас, грэшных, рызманы, і ўжо строяць з сябе ваша высакароддзе. Камандзіры шалудзівыя. Калі б мы сустрэліся з імі ў нашай вёсцы ды на сваёй вуліцы, дык там бы яшчэ яно паказала, хто з нас шпак, а хто — арол. А тут наўрад ці пакажа: падмогі няма, і ўцякаць не ведаем куды, у свой двор не схаваешся — далёка.

Мы стаім ступамі, разгубленыя і разлаваныя: ім тут жартачкі, а ў нас часу няма. Можа, нас там ужо дзе чакаюць і не могуць дачакацца, а гэтыя д'яблы тут прычাপіліся, што не адчапіцца. І Юрку свінні з'елі. Не, каб прыйсці ды выручыць, пакуль да пабоішча не дайшло.

— Выхаванец Казлоў, — загадаў тым часам строгім голасам той, што строіў з сябе камандзіра, — пакажы гэтым шпакам, як трэба падыходзіць да начальніка!

Выхаванец Казлоў — нос аблушлены, бульбінкай, шыя, як і ў нас з Санькам, — дзве ў каўнер змесціцца, пілотка са стрыжанай галавы налазіць на адтапыраныя вушы — адбег крокаў на пяць, прыклаў руку да скроні і, высока ўскідваючы ногі, як пайшоў, адбіваючы крок, дык у нас з Санькам і сківіцы адвіслі ад здзіўлення. Артыст — і годзе! Ідзе, халера, як танцуе. Вось ён па-заліхвацку лягнуў абцасамі і, выцягнуўшыся перад сваім начальствам струной, высокім дзявочым голасам адрапартаваў:

— Таварыш камандзір! Выхаванец Казлоў па вашаму загаду прыбыў!

А мне тым часам падумалася: падшыванец ты, а не выхаванец, падліза ты няшчасны. З яго паслугача робяць, а ён рады старацца. Ды мы такіх падлізаў у школе лупцавалі як сідаравых коз. Не па душы нам гэты народ.

— Ну, а цяпер вы! — загадаў нам з Санькам самазваны камандзір. — Хто з вас смялейшы?

Ні я, ні Санька не крануліся з месца. Не на тых хлопцаў ён трапіў, каб трымцелі перад кожным ёлупнем, хоць ён і мацнейшы за нас. Санька яму так і адрэзаў:

— Не нукай, не запрог!

— Будзеш нашым камандзірам, тады — і камандуй, — падтрымаў Саньку і я, ужо гатовы да бойкі, якой, здавалася, не мінуць. Ды і Санька таксама нападготове. Няхай не думаюць, што мы вясковыя, дык з нас можна вяроўкі віць. Як кажуць, трапіла каса на камень. Яны стаяць, і мы стаім. Маўчым. Глядзім спадылба. Сапём раздзьмутымі ноздрамі. Нашы праціўнікі паглядваюць на свайго завадатара, мабыць, чакаюць сігналу.

Але завадатар сігналу не даў. Крыху падумаўшы, ён сказаў раптам амаль што мірна:

— Ну і не трэба, не аддавайце нам чэсці, толькі вучылішча вам не бачыць, як сваіх вушэй.

— А гэта ж чаму так? — яршыста спытаў Санька.

Здаецца-такі, мы адчапіліся ад гэтых нахабнікаў не зняважаныя.

— А таму, што скажу генералу, і не прымуць, — агарошыў нас «камандзір», а яго таварышы пры гэтым спачувальна ўздыхнулі, і выгляд у іх быў такі, быццам мы з

Санькам беспаваротна асуджаны лёсам.

— У вучылішчы не трэба такія неслухі, — дабіваў нас тым часам праціўнік, прыкмеціўшы, што мы з Санькам абвялі, — тут трэба дысцыпліна, а такіх, як вы, і на гарматны стрэл сюды не пускаюць.

Мы з Санькам не ведаем, верыць яму ці не верыць. Няўжо яго генерал паслухае? А калі падумаць, дык чаму б і не. Можа, ён генеральскі любімчык, а можа, і зусім нейкі родзіч, а там, чаго добрага, — і сыноч. Тады, пішы прапала наша артылерыя, і застанёмся мы проста задавакамі няшчаснымі, тады нам у вёску хоць не вяртайся — куры засмяюць. Дык ці да гонару тут? Яшчэ невядома, дзе яго згубіш, а дзе — знойдзеш. І мы здаліся.

Санька яшчэ мацней засоп носам, пачырванеў так, што і рыжочця яго стала не відаць, моўчкі адышоў на тое месца, адкуль пачынаў падыход да «начальства» выхаванец Казлоў, выпнуў дугой свае, як у пеўня, грудзі і рушыў.

Не, што вы мне ні кажьце, а яшчэ ніхто і ніколі ні ў адной арміі свету так не вітаў самае высокае начальства, як Санька гэтых падшыванцаў у пагонах. Стараючыся трымаць ногі нягнуткімі кіямі, ён так таўчэ пляц падэшвамі парьжэлых матчыных ботаў, што толькі пыл курыць, а вакол мала не коціцца рэха. Ідзе ён, нібы драўляны, і мне здаецца, што ад такой хадзьбы ў яго вось-вось адваліцца галава. Вайсковы картуз, які Санька носіць з самай акупацыі, ссунуўся на яго строгія вочы, а рука, прыкладзеная лодачкай да сшыгага суровай ніткай казырка, матляецца, не іначай нежывая. Карціна атрымалася нават больш уражлівая, чым

у таго падлізы-выхаванца. Задаволеная ёю, ненавісная нам тройца рагатала ўпокат, асабліва — галоўны з іх. А калі яшчэ і я ўслед за Санькам затупаў бацькавымі чаравікамі — яны і зусім пасінелі, хоць вадой адлівай, адзін з іх толькі прастагнаў:

— Ой, не магу — цырк на дроце...

Пакуль яны заходзіліся ад смеху, мы з сябрам выбралі момант і — ходу. Але не тут яно было.

— Эй, шпакі! Стойце! — пераняў нас закапёршчык усёй гэтай валтузні. — А на КПП вас правяралі? Што вы несяце ў сумцы?

— Харч, — здзіўлена адказаў Санька, з гатоўнасцю адшпільваючы процівагазную сумку, у якой ляжаў праснак, спечаны бабуляй мне на дарогу з новага жыта, і з дзесятка Санькавых яблыкаў, прыпасеных ім загадзя для паходу ў вучылішча ў суседавым садзе.

— Правер, — загадаў свайму паслугачу той зануда з лычкай, і выхаванец Казлоў, які паказваў нам, як трэба хадзіць перад начальствам, заглянуўшы ў наш процівагаз, радасна ўсклікнуў:

— Яблыкі!

Не паспелі мы і вокам плюснуць, як яны ўжо гаспадараць без дазволу ў нашым хатулі, як хочуць: перабіраюць у тры рукі антонаўкі, валожкі, пуціўкі, глядзяць, дзе спялейшае ды каб не чарвіае. А грызучы яны з такім апетытам, так смачна хрумсцяць, што я аж засумняваўся, а ці такі ўжо і сыгны артылерыйскі паёк, як нам распісваў Юрка. Хруст такі стаіць, нібы ў калгаснай

стайні, калі коням дасі буракоў. Вось цяпер гэтыя хлопцы ў абмундзіраванні нечым падобныя і на нас — яны таксама яблыкі любяць, толькі садоў тут, відаць, няма. А каб і былі — у пагонах не палезеш: званне не дазваляе. Тут у каго хочаш апетыт разгуляецца. Ну, а нахабнасці ім не трэба пазычаць: самі ласуюцца і нам дазваляюць.

— Частуйцеся, не саромейцеся, — ветліва запрашаюць яны нас, калі з усёй садавіны засталася самая зеляніна ды чарвяточына.

Вось цяпер толькі, калі мы ўжо і не чакалі, і з’явіўся наш Юрка, адкуль — ніхто і не бачыў, нібы з неба ўпаў.

— Здароў, хлопцы, — радасна павітаўся ён са мной і з Санькам за руку і папракнуў: — Я іх шукаю па ўсім вучылішчы, а яны тут ужо знаёмых завялі.

Мы адразу павесялелі, абстаноўка ў момант змянілася, цяпер у нас з тымі сілы роўныя. Цяпер, калі справа дойдзе да чаго такога, яшчэ паглядзім, хто каго. Ды і нашы так званія знаёмыя гэта зразумелі. Яны перасталі хрумсцець яблыкамі, і іх ваяк, адразу перамяніўшы тон, спытаў у нашага збавіцеля:

— Землякі?

— Землякі, — пацвердзіў Юрка і, відаць, здагадаўшыся, што тут адбылося, важна дабавіў: — І калі вы іх яшчэ раз зачэпіце хоць пальцам — справу будзеце мець са мной.

Вось так яно ўсё павярнулася. А то — чэсць ім аддавай. Генералу ён, бачыце, скажа. Знайшоўся тут начальнік. Цяпер мы за Юркам, што за каменнай сцяной. Яго аўтарытэт і раней быў для нас высокі, а цяпер вырас вышэй

за генеральскі.

Мы радасна крочым з ім па падмеценьх і абкладзеных пабеленай цэглай дарожках і захапляемся, як ён хвацка вітае сустрэчных афіцэраў, стройны, падцягнуты, усё на ім як уліта, пілотка набакір, пагоны з фальговавай акантоўкай ззяюць золатам, не пагоны — эпатеты.

Па дарозе ў прыёмную камісію, дзе, на думку Юркі, трэба праверыць, ці ёсць мы ў экзаменацыйным спісе, ён нас між справай крыху і адукаваў. Аказваецца, усё не так проста, як нам думалася. Аказваецца, што ўсе такія юнакі, як мы, дзеляцца на двое: на шпакоў і апаўцаў. Шпакі — гэта тыя, хто яшчэ толькі паступае ў вайсковае вучылішча, як мы, напрыклад, і тыя, хто і не збіраецца паступаць, словам — народ цывільны. Няма пагонаў — значыць, ты шпак. А шпак ён і ёсць шпак. Ён ні бум-бум у вайсковай службе, пра артылерыю — і гаварыць не варта. Для яго, скажам, простая рэч — гаўбіца ці марціра — цёмны лес. Ён толькі дзюбу, нічога не разумеючы, раскрые і слухае: у адно вуха заляцела, з другога — вылецела.

Мы з Санькам з захапленнем пераглянуліся і непрыкметна закрылі разяўленья раты, якімі лавілі кожнае Юркава слова.

Апаўцы — людзі іншага гарту. Гэта такія, як Юрка. Слова гэта складзена з літар «А», «П» і «В», што значыць артылерыйскае падрыхтоўчае вучылішча. Але каб мець званне апаўца, трэба правучыцца не менш года. Па нашаму з Санькам разуменню, гэта без пяці мінут афіцэр. А першагоднік — гэта яшчэ не апавец, а салага, гэта ўсё адно,

што рыба такая – салака супраць селядца. Тыя, што да нас прыставалі, таксама яшчэ, на Юркаву думку, салагі.

Хутчэй бы ўжо нам з Санькам здаць уступныя экзамены, хутчэй бы са шпакоў – ды ў салагі!

НАПЯРЭДАДНІ ШТУРМУ

Мы з Санькам – дзевянаццацігадовыя. Восемнаццацігадовыя прабылі свой хлапечы век і нічога яшчэ толкам не бачылі, апроча немцаў, пажараў, бульбы-гнилушкі. Толькі таго і свету было, што сямігодка, поле, луг ды гарадскі рынак, дзе мы прадавалі шчаўе, каб купіць сабе спыткі і кніжкі. І не дзіва, што цяпер мы ходзім па вучылішчы, і многае нам у навіну. Прывёў Юрка ў спартыўны зал – раты разявілі: вялізны ж, як гумно, а вокны пад самай столлю. Хваробу ты праз іх што-небудзь на вуліцы ўбачыш. Адна сцяна наогул не наша, Юрка кажа – шведская. На ёй ад столі да падлогі драўляная рашотка. Нейкія рэйкі ў кутку стаяць на жалезных нагах з нікеляванымі круцёлкамі. Гэта нібыта спартыўныя брусы. А для чаго яны, бог святы знае.

А народу тут, як у вулеі, і ўсё – шпакі. Гэта ж іх столькі рвецца ў афіцэры! А ўсіх жа, мабыць, не возьмуць. Значыць, і мы з Санькам можам праляцець міма. І ў нас павіслі насы.

– Ну, будзе штурм! – пацвердзіў нашу боязь і Юрка, але, заўважыўшы наш кіслы выгляд, тут жа і падбадзёрыў: – Трымайце хвост пісталетам – прарвёмся.

Узяўшы нашы «выкцікі», ён знік у шумным,

устрывожаным хлапечым натоўпе, а мы засталіся адны, без павадыра. Адчуванне такое, быццам нас кінулі ў ваду, а мы не ўмеем плаваць. Куды тут сам паткнешся, у каго спыгаеш, што і калі будзе? Вакол такі ж разгублены, нястрыжаны і зануджаны народ. І толькі зусім нямногія, чалавек гэтак пяць ці шэсць, ходзяць гогалямі. Яны і пастрыжаны па-гарадскому, і апрануты, і абуты чысцей і багацей за астатніх. Адзін нават парыцца ў летніку, такі ён важны. Ходзяць гэтыя гогалі сваім гуртам, трымаюцца ўпэўнена, фанабэрыста і размаўляюць ужо так культурна, што нам, вясковым, далёка да іх скакаць. Гэтак размаўляла ў нашай школе толькі Ала Бобрыкава, ці прасцей – Бабрыха, дачка калгаснага бухгалтара, які прыехаў да нас аднекуль з далёкага горада. Дык мы ёй за гэта праходу не давалі, як сустрэнем, так і падкусім: «Моя мама городская, говорит на букву «гэ»: Гриша, гад, гони гребенку, гниды голову гризут!» А яна не заставалася ў даўту і абзывала нас замурзанай дзярэўняй. Так гэта цягнулася, пакуль з-за яе не пачаў рабіць нам паскудствы малады кінемеханік, які прыязджаў па нядзелях у вёску са сваёй перасоўкай. Ён перастаў нас пускаць у кіно, а яе – калі ласка, і без білета. Мусілі мы прыкусіць языкі.

Шуміць, хвалюецца спартзал. У некаторых у руках падручнікі: у каго геаметрыя, у каго алгебра, а адзін, бачым, з хіміяй прахаджваецца. Тут у нас з Санькам і сэрцы пад лёд. Няўжо і хімію здаваць трэба? Хоць Юрка і гаварыў, што толькі рускую мову і матэматыку, але ж начальства магло і перадумаць, бо калі раскінуць мазгамі, дык

артылерысту без хіміі нельга. Павінен жа ён ведаць, як ды з чаго робяць порох і тол. Без пороху і толу не стрэліш і не ўзарвеш. А мы з Санькам хімікі нікудышныя, хіба што ваду ад малака і можам адрозніць.

Па-мойму, яе і нашы падлюбскія настаўнікі гэтак жа разумеюць. У нас, у школе, пакуль што няма яшчэ ні сапраўднага хіміка, ні хімічкі. Выкладалі нам гэты прадмет то Бісектрыса, настаўніца па матэматыцы, то сам дырэктар. Хімічылі мы з імі да выпускных іспытаў і цвёрда ўразумелі толькі адно — формулу вады. Дык яна ж такая простая, што і каню можна ў галаву ўбіць, не тое што нам. Мудрасці там: «аш» два і «о». Словам, калі ўзяць дзве вадародзіны — гэтыя самыя «аш», ды адну кіслародзіну — тое ж самае «о», а затым старанна ўсё гэта перамяшаць у якой-небудзь пасудзіне, хоць і ў карцы, — вось табе і вада. Да практычных доследаў справа, праўда, у нас не дайшла, таму што ў Падлюбічах няма дзе ўзяць чыстага вадароду і кіслароду, усё даўно само перамяшалася ў калодзежах, у раўчаку і возеры. Для чаго толькі формула прыгадзілася, дык гэта Саньку класці верш пра свае боты:

Мае боты, брат, таво —

Прапускаюць аш два о —

што значыць: дзіравыя і цякуць.

Але неўзабаве прыйшоў Юрка, і нашы хімічныя пакуты скончыліся. Ён зноў пацвердзіў, што хімія — гэта выдумкі, затое матэматыку будуць патрабаваць — толькі трымайся,

таму што ў артылерыі без яе нельга і кроку ступіць. Хто не ўмее лічыць, таго тут і трымаць небяспечна: яшчэ, крыі божа, умажа па сваіх, што і касцей не збярэш.

Але нас з Санькам ім баяцца не варта, усё ж такі ў школе нас Бісектрыса хваліла і ставіла пяцёркі. Мабыць, у нас ёсць шанцы.

– Шанцы шанцамі, – сказаў на гэта Юрка, – а ўсё адно будзьце гатовы, бо на адно месца два ахвотнікі. Так што будзе вялікі штурм, – паўтарыў ён зноў сваё.

І тут хлопцы, што гаманілі між сабой побач з намі, раптам прыціхлі і хуценька некуды падаліся. Правялі мы іх вачыма, а там, ля дальняй сцяны спартзала, шпакі нешта ўжо штурмуюць: шумяць, базараць, штурхаюцца, піхаюцца, заднія мала на галовы пярэднім не лезуць. Аказваецца, пакуль мы тут варон лавілі, там нехта павесіў расклад экзаменаў і яшчэ нейкія паперы. Ну што ж – штурм дык штурм. Кінуліся і мы з Санькам, паспрабавалі локцямі пратачыцца ў натоўп, але куды там – палец не лезе. Пачалі шыі выцягваць і падымацца на дыбачкі – нічога не відаць. А Юрка падышоў і толькі падаў голас – ану, пастараніцеся – і перад ім дарога. Вось што значыць вайсковая форма, вось што значыць бліскучыя пагоны. Мы следам ідзём, а на нас глядзяць і, мабыць, зайздросцяць. Зразумела, што кожны хацеў бы мець такога заступніка. Нават тья гарадскія гогалі пазіраюць на нас з павагай.

Чытаем мы разам з Юркам, што там у паперах на сцяне напісана, і радуемся – першы экзамен толькі паслязаўтра – можна яшчэ д’яблу рогі абламаць, не толькі

падрыхтавацца. Мы з Санькам запісаны ў адну групу – выручым адзін аднаго, калі што. Словам, вешаць носа сапраўды не варта. Будзем трымаць хвост пісталетам.

Прачытаўшы ўсё, што нам было трэба, мы так жа, без перашкоды, спакойна і важна выйшлі з хлапачага акружэння ўслед за Юркам, нібы ад’ютанты за генералам.

І тут яго апякунства над намі на гэты дзень, на вялікі жаль, скончылася. Ён пачаў з намі развітвацца, бо служба – не дружба: яму трэба ісці ў казарму і рыхтавацца да нейкага там дзяжурства. Ён і нам раіў не губляць часу, а бегчы дахаты ды сесці за падручнікі, каб асвяжыць у памяці формулы. Але мы крыху забарыліся. Іншыя ж не разыходзяцца, а чагосьці чакаюць, дык чаго ж мы пабяжым? Што ў нас, дома коз воз ці дзяцей загарадзь, дык галодныя сядзяць? А тут яшчэ што-небудзь, глядзіш, і разведаем.

Ходзім мы з Санькам па залу, то да аднаго гурту прысуседзімся, то прытулімся да другога, і ўсё прыслухоўваемся, пра што гаворка. А гаворка ідзе карысная, людзі ўсё ведаюць. На матэматыцы, напрыклад, лепш не трапляцца да жанчыны. Ёсць тут, у вучылішчы, такая выкладчыца, чорная, у акулерах – ну і змяя! Варухнуцца не дае, не тое што шпаргалку перапісаць. А вось маёр ёсць у іх – той добры. Так што нам з Санькам – кроў з носа – трэба трапляць да маёра.

А ў прыёмнай камісіі, кажуць, сам генерал – жудасць!

А ў каго слабы зрок, таго медыцынская камісія «зарэжа». Мы з Санькам на вочы не скардзімся, а там – хто ж яго ведае. Можа, пакажуць такое, што пад мікраскопам не

ўбачыш.

І чым больш, тым страшней. Адно нас толькі крыху сущышае — сірот будуць браць у першую чаргу. А мы з Санькам усё ж сіроты, хоць і не круглыя: у яго няма бацькі, а ў мяне — маткі. Можа ж, яны хоць трохкі ўлічаць гэта.

Стаім мы з сябрам, памяркоўна гэтак раздумваем, і раптам нехта з парога як крыкне:

— Выхадзі строіцца!

Вось як яно бывае. Гэта ж шчасце, што мы Юрку не паслухаліся і не змыліся адсюль. Выходзіць, і ён не ўсё наперад ведае. Ідзіце дамоў, а тут сама служба пачынаецца. Вось потым кусалі б локці.

Строіліся мы доўга: спачатку ўсе мітусліва тоўпіліся табуном, штурхаючыся, наступваючы адзін аднаму на ногі, як быццам на пляцы не хапала прасторы. А нам з Санькам і зусім не знаходзіцца месца ў страі: куды ні кінемся — ужо занята, адусюль выпіхваюць, ледзь прыляпіліся ў самым хвасце. Стаім. Хвалюемся. Ну, думаю, правільна бабуля журылася пра мае штаны, не вернемся мы ўжо сёння ў Падлюбічы, не давядзецца іх даношваць Гльжку. Вось зараз скамандуюць: «Шагам марш!» — і павядуць у сталоўку ці яшчэ куды. Можа, і пераапранаць. Мы ж не ведаем іх парадкаў. Але немалады ўжо старшыня, ні даць ні ўзяць — вясковы дзядзька, толькі ў абмундзіраванні, у картузе з казырком-лапатай, які доўга, цяргліва назіраў за пастраеннем, з першых слоў паставіў нас у тупік:

— Тут усе іншагароднія? Штосьці вас, гаўрыкі, многа.

Мы з Санькам, адчуўшы нядобрае, закруціліся: а мы —